

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Анета Гергова Димитрова,
СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Кирилометодиевистика“,
член на научно жури, определено от директора на КМНЦ
със заповед № 18 РД-16/ 11.04.2025 г.,

във връзка с конкурс за заемане на академичната длъжност **доцент** в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология* (Българска литература)
за нуждите на секция „Кирило-Методиевски извори“ на Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките,
обявен в ДВ бр. 13/ 14.02.2025 г.

Единствен кандидат в обявения конкурс за доцент е гл. ас. д-р Цветомира Стоянова Данова, която според подадените документи отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за развитие на академичния състав на БАН и КМНЦ (съгласно чл. 17, ал. 3), и покрива по всички показатели минималните изисквани точки за академичната длъжност „доцент“.

Представената таблица с количествени показатели (Приложение 9) се нуждае от някои корекции. В раздел Г се дублират т. 4 и т. 5, тук се взема предвид само т. 5 („Публикувана книга на базата на защитен дисертационен труд“), една статия от т. 7 (№ 2) трябва да се отчете в т. 6 („Статии и доклади, публикувани в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация“), а две статии от т. 8 (№ 4 и 5) трябва да се отчетат в т. 9 („Студии, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове“). С така направените корекции точките покриват и дори надхвърлят минималните изисквания (290 т. при изисквани 220 т.).

Д-р Данова работи в КМНЦ при БАН от 2013 г. като проучвател, а от 2015 г. досега – като главен асистент. През 2014 г. в КМНЦ е защитила успешно дисертация на тема „Словата за Богородица от Йоан Дамаскин в българската средновековна книжнина (по материали от южнославянските календарни сборници до XIV в.)“. Автор е на две монографии и една под печат в съавторство, 15 статии и студии, някои в съавторство, едно учебно помагало и четири рецензии. За конкурса за доцент са представени две монографии (една от които като хабилитационен труд), шест студии (от които пет в съавторство) и шест статии.

Едната монография (№ 2 в списъка) е въз основа на защитената докторска дисертация на кандидатката. Това е пълна преработка на дисертацията с променена структура и допълнена информация, издадена е в престижно издателство и е индексирани в базата данни Scopus, а многобройните ѝ цитирания и рецензии показват

широкия ѝ отзвук в научната общност. Въпреки това тя няма да бъде включена в настоящата рецензия. Две от предоставените статии (№ 13 и 14 в списъка) също имат връзка с темата на дисертацията, но ще бъдат взети предвид в рецензията, тъй като са издадени в периода след защитата на дисертацията и след заемането на академичната длъжност „главен асистент“ и не повтарят представените изследвания в предишна процедура. Останалите публикации сами по себе си обаче са в достатъчен обем, за да отговорят на задължителните критерии.

Монографията, предоставена за конкурса (Правописът на Псалтира на цар Йоан Александър (ръкопис 2 от Научния архив на БАН) (= Кирило-Методиевски студии, кн. 34). С., 2024, 168 с.), е ново изследване, което разширява тематичния обхват на научните интереси и занимания на кандидатката и се отличава от повечето ѝ публикации. Част е от по-голям проект, посветен на проучването и издаването на един от най-известните български царски ръкописи от XIV в., Софийския тълковен псалтир от 1337 г., известен като Песнивец на цар Иван Александър. Ръкописът, съхраняван в Научния архив на БАН, в никакъв случай не е непознат на науката и е бил обект на редица изследвания, особено във връзка с отделни въпроси или в контекста на други ръкописи. Предложената монография обаче е първото самостоятелно и цялостно изследване на правописа на паметника. Структурата ѝ е много ясна и стройна, с идентична подредба във всяка от главите, което я прави достъпна за консултация и съпоставителни изследвания. На всеки един от четиримата (или петимата) кописи на ръкописа е посветена отделна глава, в заключителната част наблюденията са обобщени в сравнителен план и са добавени няколко приложения.

Редът на главите следва реда на кописите в ръкописа (а не обема на изписания от тях текст). Във всяка глава, където е релевантно, са коментирани следните особености: букви за ерове, носовки, *ят* и йотувано *а*, буквите *ери*, *и*, *е*, *о*, *у*, епентетично *л*, букви за звука *дз*, ижица, употреба на гръцки букви, правопис на гръцките заемки, употреба на надредни знаци, лигатури, препинателни знаци. Първа глава (с. 17–66) е най-обемна, тъй като е посветена на основния преписвач с най-голям дял в ръкописа. Правописните принципи, които той спазва, включват предпочитание към употреба на голям *ер* (вкл. в краесловие след повечето етимологично меки съгласни до л. 117v и по-честа употреба на малък *ер* след л. 118r – особеност, която за съжаление почти не е коментирана в изследването, вж. с. 17, бел. 24), изпадане на слабите ерове в определени позиции, запазването им в представки и наставки, често изясняване на силния малък *ер* в някои суфикси. Първият копист използва пет знака за носови гласни с превес на нейотуваните носовки и с типично среднобългарско смесване на носовките, при което етимологичното си място носовките запазват най-вече след твърди съгласни, отбелязани са съвсем малко примери за смесване на носови и неносови гласни. По отношение на дистрибуцията на ятова гласна, йотувано и нейотувано *а* се наблюдава етимологична употреба на *ят*, както

и след меки съгласни (без шушката и резултатите от 3 палатализация, след които се пише *a*), буквата *ери* също рядко се смесва с *и*. Използват се по три алогографа за *и*, *о* и *у* и за африката *дз*, два алогографа за *е*. Епентетичното *л* почти винаги се пази.

Втора глава (с. 67–74) показва, че в обем от около три листа вторият преписвач използва почти само голям ер, след представката *въз-* липсва ер или паерчик (по което се различава от първия преписвач), познава само двете нейотувани букви за носовки, които често се смесват с предпочитание към голямата носовка (в началото на сричката и след шушката съгласни). Ятовата гласна стои на етимологичното си място и след меките сонори, пази се епентетично *л*. Този копист използва по-богата система от надредни знаци в сравнение с първия.

Третият копист (с. 75–80) също използва почти само голям ер, двете нейотувани носовки с преобладаваща голяма при смесване на носовките, употребата на ятовата гласна не се различава от тази у другите преписвачи. Използва буквата за широко *е* в началото на сричката. Системата му от диакритики е по-ограничена.

Четвърта глава (с. 81–112) е посветена на правописните навици на т.нар. втори основен преписвач на ръкописа. Той използва почти само голям ер и също както първия писач запазва слабите ерове в някои представки, докато в редица наставки ерът липсва или се отбелязва с паерчик. Има нормализация в силна позиция на малък ер в наставки и по изключение в няколко корена. Познава пет графема за носовки, но използва почти само двете нейотувани букви, при които има смесване с предпочитание на голяма носовка в началото на думата и след шушката съгласни. Смесването на носови и неносови гласни е изключение и се среща само в два корена. Ятовата гласна стои на етимологичното си място и след меки сонори, лабиали и африкати от втора палатализация, докато след другите меки съгласни се използва *a*. Йотувано *a* в началото на сричката се пише по-рядко, обикновено след гласна се предпочита *a*. Буква *ери* се смесва с *и* в отделни думи и редовно след представки *въз-*, *из-*. Срещат се по три алогографа за *и*, *е*, четири алогографа за *о*, два за *дз*. Епентетичното *л* се пази. Този преписвач е последователен в принципите за използване на надредни знаци.

След кратко описание на правописа на петия копист (познат от едва пет реда), авторката систематизира наблюденията си в *Изводи и обобщения* (с. 113–119). В тази част отново се посочват основните особености у всеки преписвач на ръкописа, като са коментирани сходства с други ръкописи (особено по отношение на дистрибуцията на еровите букви). Употребата на носовки и смесването им общо в ръкописа се определя като характерно за предевтимиевия период. По отношение на дистрибуцията на ятова гласна, йотувано и нейотувано *a* се обръща внимание на комбинациите им с исторически меки или затвърдели съгласни и на аналогичните им употреби в други ръкописи от този и по-ранните периоди. Отбелязва се етимологичната употреба на *ери* и редките случаи на смесване с *и*, както и запазването на епентетично *л* в почти всички случаи с малко

изключения, двамата основни кописи (първи и четвърти) последователно различават и употребите на *dz* и *z*. Разнообразни са принципите за използване на гръцки букви и предаването на чужди имена и заемки, поради което на това са посветени и повечето приложения в книгата. Копистите се различават и по употребата си на надредни и препинателни знаци. В заключение авторката подчертава, че „редица правописни правила не са прокарани последователно, показват незадължителен характер и са в процес на създаване и кодификация“ (с. 120), в изработването на ръкописа няма обща и цялостна концепция за правописа и всеки копист следва различна правописна система.

Трудът несъмнено се откроява със своята детайлност и изчерпателност, ексцерпиран е целият материал и описанието е подкрепено от количествени данни. Несъмнен принос е прецизирането на сведенията за обхвата на работа на всеки един от кописите на ръкописа, както и паралелите с други ръкописи от предвтимиевата епоха. Същевременно може да се отбележат и някои негови недостатъци. Сравнително малко място е отделено за анализ на изложените данни – както в съпоставка с други писмени паметници (някои паралели са дадени в заключителния дял на книгата), така и по отношение на развоя на говоримия език през епохата и влиянието на антиграфите на ръкописа. При някои от описаните особености, въпреки че се проследява употребата на буквите (за еровете, за носовките, *ери*, *ят* и др.), става дума за изследване на фонетични, а не само на правописни явления. Те засягат широк спектър от процеси като промените с фонетично меките консонанти и графичните средства за тяхното отбелязване, изравняване или промени в произношението на редица гласни (най-вече еровете и носовките, но също и *ери* и *ят*), загубата на носовия призвук на назалите, която се споменава само мимоходом (напр. редките случаи на смесване на носови и неносови гласни, срв. с. 34, 64, 115), наличието на епентетично *л* и загубата му в определени позиции, и т.н. От друга страна, детайлното проследяване на дистрибуцията на алографите на *е*, *о*, *и*, *у* и т.н. не е убедително свързано с фонетичния развой на самите гласни или предхождащите ги съгласни. Така например, наред с графичните варианти за изписване на *у* (с диграф, лигатура и т.н.) е добавена и конкуренцията с *ю* след някои меки съгласни – явление, което засяга развоя и означаването на мекостта и има повече място при коментирането на редуванията на *ят*, йотувано и нейотувано *а*, йотувани и нейотувани носовки и т.н.

Въпреки че обемният материал се нуждае от по-подробен анализ и систематизация на получените резултати, самото наличие на ексцерпирани данни дава стабилна основа за по-нататъшни съпоставителни изследвания, което е неоспорим принос на предложената монография.

Тематично свързани с монографията са още две студии (№ 7 и 8 в списъка, в съавторство с Мария Спасова), които изследват езиковите особености на Исихиевите тълкувания в Песнивеца. С пълна ексцерпция на тълковните части от първата половина

на ръкописа (до Пс. 76:21) се анализират архаични морфологични и лексикални черти на текста и се сравняват с други преписи (по отношение на морфологията) и други преводни и оригинални старобългарски съчинения с известен или неизвестен автор (по отношение на лексиката). Сред морфологичните архаизми са отбелязани форми за асигматичен аорист, първи сигматичен аорист със запазена сигма и първи сигматичен аорист с удължаване на коренната гласна при глаголи с основа на съгласна, описателно бъдеще и бъдеще в миналото, страдателен залог с причастие, стари склонитбени типове, употреба на падежите и др. От лексиката се обръща особено внимание на редките думи, отсъстващи или слабо засвидетелствани в класическия старобългарски корпус. Този изчерпателен езиков анализ не само обогатява знанията за езика на Исихиевите (известни още като Псевдо-Атанасиеви) тълкувания към Псалтира, които имат несъмнено ранен старобългарски произход, но и предлага една добре аргументирана и надеждна методология, която стъпва върху значителен брой по-ранни изследвания и речници.

Продължение на темата на дисертацията на Цветомира Данова са две статии (№ 13 и 14 в списъка), посветени на рецепцията на словата за Богородица от Йоан Дамаскин. Привлечен и изследван е нов материал, който не е включен в дисертационния труд – шест преписа от румънски книгохранилища на две от Дамаскиновите слова (по три преписа за всяко от словата, вж. статия № 14), с чиято помощ са прецизирани наблюденията върху текстовата история и отношенията между техните редакции. Особено приносна е идентификацията на гръцкия източник на още едно слово, причислявано по-рано към оригиналното творчество на Йоан Екзарх, което всъщност е превод и компилация от Второ слово за Успение Богородично от Йоан Дамаскин (статия № 13). Тези изследвания добре демонстрират високите научни качества на авторката в областта на археографията, текстологията и филологията, както и способността ѝ да запази траен и дълбок интерес към определени теми, към които се връща.

Тези качества са особено добре открити в третата тематична област на научни занимания на кандидатката – изследването на различни произведения, предимно риторични, запазени в южнославянски календарни сборници, което е част от обширния и дългосрочен проект по съставянето на справочника *Bibliotheca Homiletica Balcano-Slavica* заедно с Климентина Иванова. Няколко публикации засягат по-обща проблеми, напр. публикации № 3 и 4 са посветени на описанието на състава на два важни ръкописа, Хил. 390 и Тиханов 540, и контекстуализирането им сред южнославянските триодни панигирици. Публикация № 6 засяга методологически и терминологични въпроси – една важна тема, тъй като в палеославистиката има вариативност както в назоваването на този тип сборници, така и в подходите за тяхното изследване. С помощта на Климентина Иванова (с която студията е в съавторство) се очертава обхватът на подготвяния справочник (BHomBS) и отново се аргументират вече наложилите се термини „триоден

панигирик“, „староизведен“ и „новоизведен“. Трябва да се подчертае, че този тип обобщаващи публикации са от голямо значение и за бъдещи изследвания, тъй като въз основа на конкретни ръкописи и систематизация на разнообразието от преводи, редакции, преработки и преписи на голямо количество текстове се прави опит да се изгради модел (или модели) за класификацията им, да се потърси ред в привидното безредие.

Сложната и обемна работа върху календарните сборници далеч надхвърля обхвата на заниманията на всеки отделен изследовател и именно затова сътрудничеството и съавторството дават богати резултати. За това обаче са необходими и множество отделни детайлни проучвания на конкретни текстове и техните версии, преводи и текстова история. Именно в тази насока трябва да се отбележи приносът на няколко публикации на Цветомира Данова (№ 9, 10, 11, 12). Известно е, че в славянска среда циркулират не само различни преводи и преработки на едни и същи текстове, но и много компилации, съставени от отделни части техни, със сходни начало и край и затова трудни за идентифициране. Всяка една идентификация на отделни произведения и успоредяването с най-близките им паралели е важна стъпка към опознаването на цялостния репертоар на средновековните ръкописи.

Както поотделно, така и в своята съвкупност научната продукция на Цветомира Данова показва отличните ѝ качества като археограф, езиковед, текстолог, откривател и съвестен и дисциплиниран учен. Към това трябва да се добави и активното ѝ участие в научни форуми и проекти, чрез които тя е утвърдила присъствието си в палеославистичната научна общност.

Всичко това ми дава основание да изкажа своята висока оценка за избора на гл. ас. д-р Цветомира Данова за доцент в област 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Българска литература) в Кирило-Методевския научен център при БАН, и да предложа на уважаемите членове на научното жури да гласуват положително, за което убедено ще дам и своя глас.

05.06.2025 г.

Рецензент:

/доц. д-р Анета Димитрова/